

F

20339

მეცნიერება

აკადემიის ბ ახლადიანი

ხმოვნისა და თანხმოვნის ერთმანეთისაგან განსხვავების
განსხვავების საკითხისათვის

1. სამეტყველო ბგერათა დაყოფა ორ ჯგუფად—ხმოვნები და თან-
ხმოვნები—მომდინარეობს ძველი დროიდან. იმდენად თვალსაჩინოა ხმოვნი-
სა და თანხმოვნის ერთიმეორისაგან განსხვავება, რომ ჯერ კიდევ მეცნიერებამ-
დელი გრამატიკა უდავოდ თვლიდა სამეტყველო ბგერათა ასეთ კლასიფიკაცი-
ას¹. დღესაც—ზოგადისა და ექსპერიმენტული ფონეტიკის მძლავრი განვითარე-
ბის ხანაში—თითქმის არაფერ უარყოფს მას. მიუხედავად ამისა, არ არსებობს
ყოველთაოდ მიღებული აზრი იმის შესახებ, თუ რა ქმნის განსხვავებას ხმო-
ვნისა და თანხმოვნის შორის და, მაშასადამე, რას უნდა ემყარებოდეს ხსენებუ-
ლი კლასიფიკაცია.

გამოთქმული მრავალი ერთმანეთის საწინააღმდეგო აზრი², ყველაზე სწო-
დად შეიძლება ჩიითვალოს მეფეს აზრი ([1], 149), თუ მას ასეთი სახე მიეცე-
ბა: ხმოვნისა და თანხმოვნის შორის ის განსხვავება ჩვეულებრივს ხმამაღალ
მეტყველებაში, რომ ხმოვანი იწარმოება ხმის გამომღებით საწარმოთქმო ორ-
განოების გარკვეულ მდგომარეობაში შეჩერებისას³, ხოლო თანხმოვანი—ხმის ან
ჩქამის გამოღებით საწარმოთქმო ორგანოების მოძრაობისას. ამ ზოგადი მოსა-
ზრების კონკრეტიზაციად შეიძლება ჩავთვალოთ თავისთავად სწორი აზრი ტრუ-
ბეტკოისა ([2], 84)⁴ და ფორხჰამერის ([3], 63)⁵. მართლაც, საწარმოთქმო
ორგანოების გარკვეულ მდგომარეობაში შეჩერებისას ბგერის წარმოთქმა გუ-
ლისხმობს რეზონატორის გარკვეულ მედევ ფორმასაც და დაუბრკოლებლობა-

¹ მართალია, მაგ, ძველ საბერძნეთში, სადაც ბგერათა („ასოთა“) კლასიფიკაცია სავრ-
თოდ მოცემული იყო უკვე V—IV სს. „შაბევარხმოვნებასაც“ (αὐτὴν ἄφωνα) ცნობდნენ ხმო-
ვნებისა (αὐτὴν φωνήεντα) და უხმოვნების (αὐτὴν ἀφωνα) გვერდით, მაგრამ ნაბევარხმოვნები (იგუ-
ლ: სმებოდა σ, ζ, ξ, ψ, λ, μ, ν, ρ) და უხმოები წარბოდგენილი იყვნენ ერთ კლასად
(αὐτὴν ἀφωνα — თანხმოვნები) დაახლოებით ასევე ჰქონდათ წარმოდგენილი ბგერათა დაჯგუფება
ძველ ინდოეთში (IV ს.)—იმ განსხვავებით, რომ ნაბევარხმოვნებად თვლიდნენ i, r, l და a-ს

² ხედდებოდ მიზანძრა ჩამოვთვალა აქ მრავალი სხვადასხვა ავტორისა და მიმართულე-
ბის შეხედულებანი ამ საკითხზე; მსურველს შეუძლია გაეცნოს მათ უახლესი ლიტერატურით,
ხაგ [9 და 3].

³ „ხმოვანი განისაზღვრება პირიპარუს რეზონატორის ფორმით, ხოლო თანხმოვანი—ამ
ღრუში შექმნილი დაბრკოლებით“.

⁴ „თანხმოვანი ახასიათებს დაბრკოლების შექმნა და მისი დაძლევა, ხოლო ხმოვანი—
დაუბრკოლებლობა“.

საც—ესაა ხმოვნის წარმოთქმის პირობები; მეორე მხრივ, პირისღრუში ორგანოების საწარმოთქმო მოძრაობა გულისხმობს როგორც დაბრკოლების შექმნას, ისე მისს დაძლევას. მეტადრე ნაყოფიერად მიგვაჩნია ფორხხამერის მიერ შეიქმნილი საზღვრის დადება ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის, სახელდობრ, რეზონატორის როლის გახაზვით ხმოვანთა წარმოთქმაში; 'ბგრეთე—იმ საყურადღებო ფაქტის შემჩნევით, რომ ხმოვნის წარმოთქმაში მონაწილეობს (და ჰქმნის რეზონატორის გარკვეულ ფორმას) პირის კუთხეები (ტუჩების მომრგვალება-გასწვრივობა), ენის ზურგი (წინა-უკანაობა) და პირის საფუძველი (ზედა-ქვედაობა), ხოლო თანხმოვნის წარმოთქმისას აბრტიკულირობს შესაბამისად ერთ-ერთი სამ ორგანოთაგანი (ქვედა ტუჩი, წინაენა, უკანაენა), დანარჩენი ორი კი ნეიტრალურ მდგომარეობაში იმყოფება ([3], 58). ამით ფორხხამერი სძლევეს იმ სიძნელეს, რომელსაც ჰქმნიდნენ ბგერათა კლასიფიციციებისას ნაპარალლელნი თანხმოვნები.

ამგვარად, ხმოვანი და თანხმოვანი განსხვავებული ბგერებია. განსხვავებულია ისინი ყოველ ენაში დროის გარკვეულ მონაკვეთზე, განსხვავებულია მათი ისტორიული განვითარებაც და, ჩვენი აზრით, განსხვავდებიან ისინი ერთმანეთისაგან გენეზისურადაც, ე. ი. მათ შორის ფიზიოლოგიური და სოციალური განსხვავების სათავე მათ გენეზისურ განსხვავებაშია

ამ უკანასკნელი საკითხის დისმა—და მით უმეტეს მისი გადაჭრა—ერთ-ერთი კარდინალურ საკითხთაგანია საერთოდ მეტყველების წარმოშობის საკითხთა რიგში. მეტრეცი შეიძლება ითქვას: სამეტყველო ბგერათა წარმოშობის საკითხის გადაჭრის შეუძლია გადამწყვეტი სიტყვა თქვას საერთოდ მეტყველების წარმოშობის საკითხში, რადგანაც არაფერი ენობრივი ირია ისეთი საერთო რამ ყოველი ენისათვის, როგორც ფიზიკურ-ბიოლოგიური ბგერის გამოყენება სამეტყველო მასალად. ცნობილია მარქს—ენგელსის შემდეგი აზრი:

„... (მატერია) გვევლინება აქ (იგულისხმება: ენაში) ჰაერის მოძრავე ფენათა სახით, ბგერის სახით, — ერთი სიტყვით, მეტყველების სახით“ ([4], 20). არა თუ გრამატიკული ფორმა, რომლითაც ენები ერთმანეთისაგან ძლიერაა განსხვავებული (ზოგ ენას არც კი აქვს იგი!), არამედ თვით სიტყვის მნიშვნელობაც არ შეიძლება ჩაითვალოს იმდენად სპეციფიკურ მოვლენად ბგერითი მეტყველებისათვის, როგორც სამეტყველო ბგერა.

„... (პირველყოფილი ადამიანები) ლაყობდნენ მზიარულად და დაუდევრად (in den Tag hinein) და ბგერს არ ფიქრობდნენ თითოეული სიტყვის ზუსტ მნიშვნელობაზე“, — ამბობს დანიის გამოჩენილი ენათმეცნიერი ეესპერსენ ([5], 423).

მაშასადამე, წარმოთქმა-მეტყველებისათვის ირია აუცილებელი არა თუ გრამატიკული ფორმა, არამედ მნიშვნელობაც კი. ამიტომ მეტყველების განვითარების პირველი ჩინასახებისათვის ჩვენ ვხმარობთ ტერმინს „წარმოთქმა-მეტყველება“, რითაც გვინდა ვთქვათ, რომ გარკვეულ სტადიაში წარმოთქმა იგივე მეტყველებაა (იხ. ქვემოთ დეიქტიკურისა და სიგნიფიკაციური ფუნქციების შესახებ).

2. ხმოვნისა და თანხმოვნის ერთმანეთისაგან განსხვავება, ადამიანის განვითარების შორეულ წარსულში, დასტურდება ლოგოპედიის მიერ ენამოზლი-

ლობის ზოგიერთი ფორმის განხილვისას; დასტურდება იგი ადამიანის ბგერითი მეტყველების, ე. ი. „წარმოთქმა-მეტყველების“, ჩასახვისთანავე.

ცნობილია, რომ ადამიანში განსხვავებულია, დაზიანების შესაძლებლობის თვალსაზრისით, მის მიერ ფილოგენეტიკურად ადრე თუ გვიან შენაძენი. აუ ამ მხრივ შეგნედავთ ხმოვანსა და თანხმოვანს, აღმოჩნდება, რომ ისინი სხვადასხვა ხმოვანობის არიან ადამიანის წარმოთქმა-მეტყველების ისტორიაში; მრავალგვარა ერთმოსილობის დროს ზიანდება ჩვეულებრივ თანხმოვნები, ხოლო ხმოვნები — არა, ან ძლიერ იშვიათად. ეს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საბუთთაგანია ხმოვნების პირველადობის სასარგებლოდ — სწორედ იმავე საფუძველით, რა საფუძველითაც წინანების თანხმოვნების უფრო ადვილად დაზიანება იმით იხსნება, რომ ისინი უფრო გვიანდელი წარმოშობისანი არიან, ვიდრე უკანანების თანხმოვნები; აგრეთვე ნაპარალოვნები ფილოგენეტიკურად უფრო გვიანდელი წარმონაქმია, ვიდრე ხმოვნები პირველნი უფრო ადვილად ზიანდებიან, ვიდრე მეორენი.

შესაძლებელია მოვიყვანოთ სხვა მოსაზრებანიც, რომელნიც ამ პირველ, ფრადე მნიშვნელოვან, მითითებას ადასტურებენ.

3. როგორც ცნობილია, წარმოთქმა-მეტყველების განვითარების პირველი ჩანასახები იგულისხმება სიმღერასთან სინკრეტულად შერწყმული, ამასთანავე მეტად ემოციური; ვიდრე მეტყველების, როგორც ასეთის, დიფერენცირების შემდეგ გვიანდელ სტადიებში. როგორც ერთი (სიმღერასთან კავშირი), ისე მეორე (ემოციურობა) ლაპარაკობს წარმოთქმის იმდროინდელი ხმოვნურობის სასარგებლოდ, რადგანაც ორივესათვის უფრო შესაფერია ხმოვანი, ვიდრე თანხმოვანი.

ბგერითი მეტყველების უეკველი კავშირის გამო სხეულმომძრაობითს მეტყველებასთან, რაც აგრეთვე ცნობილია, წარმოთქმა-მეტყველებას უნდა ჰქონოდა უმთავრესად ინდიკატური ანუ, უფრო სწორი იქნება ვთქვათ, დეიქტიკური (მითითებითი) დანიშნულება, რაც უფრო ადვილად შესასრულებელი იქნებოდა, მეტადრე დამორებულ მანძილზე, ხმოვნით, ვიდრე თანხმოვნით.

იგულისხმება, რომ ამ საფეხურზე წარმოთქმა-მეტყველებას აქვს მხოლოდ დეიქტიკური, და არა სიგნაფიკაციური ფუნქცია, რომელიც ვითარდება სხეულმომძრაობითი მეტყველების დასუსტების კვალობაზე. პრიმიტიულ ენათს პოლისემანტიზმი და ამორფულობა წარმოთქმა-მეტყველების დეიქტიკურობის დროინდელი ნაშთი უნდა იყოს, რამდენადაც მითითებას შეუძლია შეისრულოს გარკვეულ სიტუაციაში როგორც სემანტიკური, ისე გრამატიკული ფუნქცია.

4. ბიოლოგიური ბგერა, რომელიც ადამიანმა თავის ენობრივ შემოქმედებაში გამოიყენა ბგერითი მეტყველების მასილიდ და რომელიც ამ გზით სოციალური დირეზულებისად აქცია, თავისი გენეზისით ცხოველური ბგერაა, რომელიც ძუძუმწოვრების ხმოვნისებური აქვთ; მათი ბგერითი რეაქციები აფექტურ მდგომარეობათა გამოსახატავად უმთავრესად სწორედ ხმოვნური: ხმოული, ბლავილი, ლმუილი და მსგავსი ბგერები ხმირია (ჩქამნარევი) და არა უხმო ანუ მხოლოდ ჩქამირი. მაგრამ იგი მოკლებულია არტიკულაციის და წარმოდგენის დაახლოებით იმ „პრიმიტიულ ხმოვანს“, რომელსაც „არარტიკულირე-

ბულ“, სუსტ ხმოვანს (მაგ., გერმ. e სიტყვაში laufe, — აღინიშნება e ნიშნით) ეძახიან: ის წარმოადგენს თითქმის მხოლოდ ხმის გამოვლენას საწარმოთქმო ორგანოების ინდიფერენტულ მდგომარეობაში. თუ მოვიგონებთ ხმოვნის ზემოთმოყვანილ განსაზღვრვას („ხმის გამოვლენა საწარმოთქმო ორგანოთა გარკვეულ მდგომარეობაში შეჩერებისას“), დავინიხავთ, რომ საერთოდ ხმოვანს დღემდე დაეკუთვნება აქვს თავისი პირვანდლური (ცხოველური) ხასიათი; ცვლილება, რასაკვირველია, განუვლიდა ხმოვნებს, თავისი, ასე ვთქვათ, გასაკვირვებების გამო, სახელდობრ ხმოვანთა წარმოთქმისას ორგანოთა მდგომარეობა აღარაა ინდიფერენტული, მომხდარა მათი საარტიკულაციო აქტიუზაცია, მაგრამ თანხმოვნისათვის დამახასიათებელი დიფერენცირებული არტიკულაცია ხმოვანს მაინც არა აქვს (იხ. ზემოთ ჭოროხამერის დაკვირვება საწარმოთქმო ორგანოთა მოაწრლეობის შესახებ ხმოვნისა და თანხმოვნის წარმოთქმისას).

5. თუ იდამიანის განვითარების განიხილულ საფეხურზე — ვადამიანების მიჯნაზე — „წარმოთქმა-მეტყველება“ უმთავრესად ხმოვნურია, ვადამიანების მეტყველება უკვე თანხმოვნურია უმთავრესად. შეიძლება ითქვას, რომ ადამიანური მეტყველება იწყება დიფერენცირებული არტიკულაციით, რაც სწორედ თანხმოვნისთვისაა დამახასიათებელი (იხ. ზემოთ). თანხმოვანია, ზღვარს რომ სდებს, ამ მხრივ, ცხოველსა და ადამიანს შორის, რამდენადაც არც ერთ ჭეძუშწოვარს არა აქვს არტიკულირებული წარმოთქმა, არა აქვს თანხმოვანი.

მეტყველების სიგნიფიკაციური ფუნქცია ამ სტადიის მონაპოვარი უნდა იყოს, რამდენადაც დეიქტიკური მიზნებისათვის თანხმოვნები ნაკლებ გამოსადევნიან ირთან: მითითება სუსტდება სხელმომძიარობითი მეტყველების დასუსტებასთან ერთად; ძლიერდება მეტყველების სიგნიფიკაციური ფუნქცია.

ამგვარად, ბოლოდღობა პირველადია ხმოვანი, ხოლო სოციალურად — თანხმოვანი. ამით აიხსნება, კერძოდ, ხმოვანთა მეტი გამძლეობა ენამოშლილობის შემთხვევებში. თანხმოვანთა პირველადობის შესახებ სხვა კონტექსტში და სხვა საბუთიანობით დასვა საკითხი ი. ვ. დენსიციამი [8].

6. ამ ბოლო ხანებში გამოსული სამეცნიერო ლიტერატურიდან ამ საკითხების შესახებ ცნობილია პოლანდიელი დიდი ენათმეცნიერის ვან გინეკენისა [5] და გამოჩენილი ვენელი ლოგოპედის ჭოროველის [7] შრომები. გინეკენის ვრცელი შრომა ბევრგვარადაა საინტერესო ჩვენთვის: გარდა იმისა, რომ, მისი აზრით, კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში „ხმოვნებს მეტი მნიშვნელობა აქვთ ახალ ენებში, ხოლო თანხმოვნებს — ძველ ენებში“ და „პირველი სამეტყველო ბგერები ე. წ. წლაპუნა თანხმოვნები უნდა ყოფილიყვნენო“, — ასეთ უძველეს ხმოვანთა ვადმონაშთებს გინეკენი პოულობს კავკასიურ ენებში ლატერალური თანხმოვნების სახით; კერძოდ, ქართველურ ენებში გვაქვს, მისი აზრით, ძველი ლატერალების მხოლოდ სუროგატები

იქ ჩვენ გვინტერესებს გინეკენის მხოლოდ პირველი დებულება მას საერთოდ ეთანხმება ჩვენი ზემოთმოყვანილი მოსაზრება, რამდენადაც გინეკენს გათვალისწინებული აქვს მხოლოდ, ჩვენი ტერმინოლოგიით, მეტყველების განვითარების მეორე, თანხმოვნური საფეხური.

რაც შეეხება ჭოროველს, მისი აზრით, სამეტყველო ბგერის წარმოშო-

ბა დაკავშირებულია კამის პროცესთან. მისი ლოგოპედიური დაკვირვებით, წარმოსახვითი კამა სპობს მეტყველების ზოგიერთ მოშლილობას, მიაგ., ენაბლუობას (ლოგონევროზს). როგორც ჩანს, ფროეშელს მხედველობაში აქვს თანხმოვანთა განვითარება კამის პროცესიდან, რაც უკვე ცხოველურ ბგერებშიც ჩანს. ჩენნი აზრი სრულიად საწინააღმდეგოა, რადგანაც თანხმოვანს ჩვენ ვთვლით მხოლოდ ადამიანური მეტყველების დამახასიათებლად.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ნ მარის სახელობის ფის ინსტიტუტი
თბილისი

(შემოვიდა რედაქციაში 10.11.142)

ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ

Академик Г. С. АХВЕДИАНИ

К ВОПРОСУ О ГЕНЕТИЧЕСКОМ РАЗЛИЧИИ МЕЖДУ ГЛАСНЫМИ И СОГЛАСНЫМИ

Резюме

1. Физиологическое и социальное различие между гласными и согласными восходят к генетическому различию между ними.
2. Генетическое различие между гласными и согласными подтверждается данными логопедии, полученными на основе изучения некоторых расстройств речи: согласные нарушаются легче и чаще, нежели гласные.
3. Скрытая связь с пением и эмоциональность первобытной речи говорят за гласный характер зачатков речи.
4. Генетическая связь звуковой речи с языком жестов говорит за деиктический характер и, следовательно, также за гласный характер первобытной речи.
5. Полисемантизм и аморфность являются пережитками деиктической стадии в развитии языка.
6. Использование биологического звука в качестве материала речи специфичнее для звукового языка, чем грамматическая форма и значение.
7. Сигнификативная функция речи, развившаяся из деиктической, связана с развитием артикулированной консонантной речи.
8. Биологически первоначальны гласные звуки, социально же — согласные.

9. Автор разделяет мнение ван Гиннекема о консонантном начале человеческой речи, но отвергает Фрѣшеляса о связи происхождения речевого звука с процессом еды.

Академия Наук Грузинской ССР
Институт языка имени акад. Н. Я. Марра

თბილისი

სიბიბიოგრაფიული ლიტერატურა—ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. A. Meillet. Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes (ბუნების-თაბეგანი). 1938
2. N. S. Trubetzkoy. Grundzüge der Phonologie, Prague, 1939. Travaux du Cercle Linguistique de Prague.
3. Jørgen Forchhammer. Vokal und Konsonant. Archiv für Vergleichende Phonetik, 1940, S. 51—66.
4. К. Маркс и Ф. Энгельс. Немецкая идеология, 1935.
5. O. Jespersen. Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung (თაბეგ. ინგლისურბრძან). 1925.
6. Jacques van Ginneken. Contribution à la grammaire comparée des langues du Caucase, 1938.
7. Emil Fröschels. Medizinische Beiträge zu einer Theorie der Entstehung der Sprechbewegungen (der artikulierten Sprache) Archives Néerlandaises de phonétique expérimentale, 1939, t. XV, 81—91
8. А. В. Десницкая. Чередование гласных в германских языках (Аблат: 1) Москва—Ленинград, 1937
9. ვ. ახვლედიანი. ზოგადი და კართოლური ენის ფონეტიკის საკითხებზე. 1938

